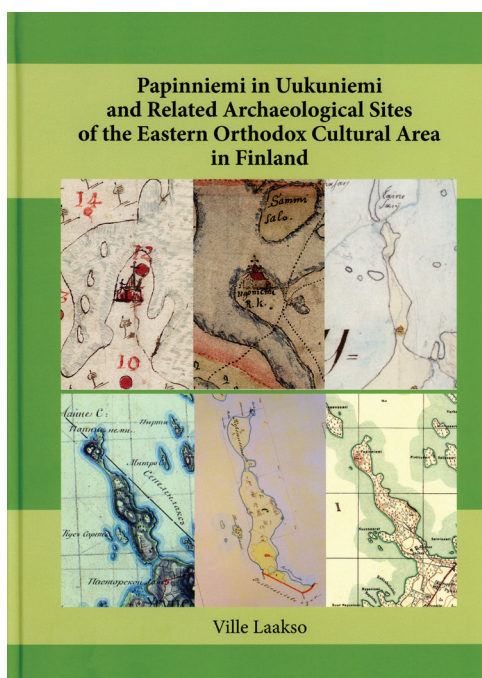

Markus Hiekkänen

Bysantin uskonperinteen arkeologinen kulttuuri Suomessa hahmottuu

Ville Laakso, 2014. Papinniemi in Uukuniemi and Related Archaeological Sites of the Eastern Orthodox Cultural Area in Finland. Archaeologia Medii Aevii Finlandiae XIX. Turku: Suomen keskiajan arkeologian seura, Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland.

Suomen arkeologian historiassa, sen kristilliseen aikaan kohdistuvassa osassa, on alusta lähtien ollut vallitsevana kohteena läntinen usko. Tämä puolestaan valtaosin on tarkoittanut katolisen kirkon ja uskon jälkien etsimistä, järjestämistä ja tulkintaa sen 1500-luvulla täällä muodostuneen ja vallitsevaksi tulleen seuraajan luterilaisuuden jäädessä lapsipuolen asemaan. Sen sijaan ortodoksinen kristillisen maailman uskon-suunta (tai sen eri suunnat) on ollut mitätöntä riippumatta siitä, onko ajanjaksona keskiaika tai uusi aika.*

Ei niin, että tämä olisi outoa, sillä onhan ortodoksisen uskon alue ollut maamme läntisillä tai luoteisilla äärialueillaan aina kristinuskon ensimmäisten merkkien tulosta lähtien. Tätä on hämmentänyt Ruotsin ja sittemmin Suomen itä- ja kaakkoisrajan oskillointi 1300-luvun alun (verraten utuisista päälinjoistakin) nykypäivään asti, jossa nyt olemme Pariisin rauhan 1947 määrittelemän rajan sisällä – siis runsaat 600 vuotta rajamuutoksia.

Eriaikaisissa Suomi-kokonaisuuksissa ortodoksisen uskon alue on aina käsittänyt kais-taleita idässä ja kaakossa. Laajemmin tarkastel-tuna maamme on pohjoinen pää siinä mut-kittelevassa, pääosin etelä-pohjoissuuntaisen uskon-suuntien rajassa, joka halkaisee Euroo-pan Balkanilta Ruijaan Konstantinopolin toukokuussa 1453 tapahtuneen sortumisen jälkeen.

Jo maamme ortodoksisen alueen pieni koko selittää sen menneisyyttä koske-

van arkeologisen tutkimuksen vähäisyyden. Vähintään yhtä suurena vaikuttajana on aikojen mukana muodostunut varsin vaikea suhde ensin Ruotsin, ja siten tietysti Suomen, ja Novgorodin ja sen jälkeen Venäjän sekä myöhemmin Suomen ja Venäjän/Neuvostoliiton/Venäjän välillä. Lännen osapuolen selkeä uskonnollinen kuuluminen katoliseen ja sen seuraajaan evankeliseen, tarkemmin luterilaiseen uskonsuuntaan, idän osapuolen taas Bysantin eri tavoin muuttuneisiin traditioihin, on käytännössä muodostanut pakottamattoman vastakohtaisasetelman molemmin puolin.

Ville Laakso on ottanut tehtäväkseen tutkia Suomen vanhan ortodoksisen alueen arkeologista kulttuuria siten kuin kukaan muu ei sitä tähän mennessä ole tehnyt. Hän väitteli aiheesta Turun yliopistossa joulukuussa 2014 tutkimuksellaan *Papinniemi in Uukuniemi and Related Archaeological Sites of the Eastern Orthodox Cultural Area in Finland*, jonka julkaisi Suomen keskiajan arkeologian seura.

Tutkimusnäkökulmasta lopputulos, tohtorinväitöskirja, on eräällä tavalla sattumien ja historiallisten olosuhteiden muutosten ja kehityskulkujen tulos. Alussa oli kirkko ja kylä – kumpi syntyi ensin, lienee, kuten niin usein, epäselvää – jonka asukkaat olivat ortodokseja. Puolivälissä 1600-lukua asuinpaikka jätettiin epävarmojen aikojen, sotien ja muualla olevien houkutusten takia. Oltuaan kaksi vuosisataa hylättyinä jäljet siitä löysi yksi Suomen muinaismuistoharrastuksen ja arkeologisen tutkimuksen isistä Kustaa Killinen, ollessaan kesällä 1882 Suomen Muinaismuistoyhdistyksen apurahan turvin luetteloidessa Sortavalan kihlakunnan muinaismuistoja. Vuonna 1889 hän sai julkaistuksi matkan tulokset yhdessä Suomen muinaisjäännöksiä koskevista luetteloista, ja siinä on tekstiosuus myös Uukuniemen Papinniemestä. Lähes vuosisata tästä käynnistä paikkaa alkoi 1970-luvulla tarkastella ja havainnoida, suullista perimätietoa ylös pannen ja myös metallinetsintä käyttäen, uukuniemeläissyntyinen Olavi Ahokas. Hän ja hänen sukunsa tunsivat

run Alttaripetäjän, jonka jäännöksiä vieläkin oli ja on Kirkkokallion rinteessä, kun taas kallion ympäristöstä hän löysi Killisen mainitsemia erikoisia kiviä, ehkä hautamerkkejä, sekä rakennusjäännöksiä ja tulisijoja. Kuten Killinenkin, hän oli kuullut vanhojen kertomusten mainitsemasta ja kirkonpaikan lähellä olleesta venäläisestä pappilasta. Metallinetsimen käyttö tuotti laajan aineiston rautaesineistä riipusikoneihin, kirkonkellon kieleen ja, vuonna 1993, yli tuhannen kolikon aarteeseen. Kaikista löydöistä ja havainnoistaan Ahokas teki merkinnät muistiinpanovihon lehdille ja peruskarttaan. Hän myös sai aikaan Museoviraston Rakennushistorian osaston tutkijan virkamatkan, jonka perusteella syntyi virkamatkakertomus. Tämän seurauksena taas oli yhteydenotto Leena Lehtiseen, joka teki paikalla pienen koekaivauksen 1995. Seuraavana kesänä Turun yliopiston arkeologian oppiaine aloitti, pääasiassa Ville Laakson johtamana, varsinaisen kenttätyön, joka jatkui vuoteen 2007 asti.

Jos joskus ansioituneille ja vastuuntuntoisille harrastaja-arkeologeille ja ”piippareille” aletaan myöntää kiittoksen ja arvostuksenosoituksia, Olavi Ahokas on uskoakseni eräs vahvimpia ehdokkaita sellaisen saamiseen.

Ville Laakso on jäsentänyt väitöskirjansa taustoituksen ja tutkimuskohteen problematisoinnin jälkeen laajasta kokonaisuudesta (arkeologinen todistusaineisto Suomen ortodoksisesta kulttuurialueesta) tutkimuskohteen pääalueeseen (Uukuniemi ja sen ympäristön asutus noin 1500 eKr.–1700 jKr.) ja lopuksi itse kenttätutkimuskohteeseen (Papinniemen autiokylää koskeva arkeologinen ja historiallinen aineisto). Näiden analyysien perusteella ja jälkeen hän muodostaa kokonaiskuvan, jota hän vaatimatomasti luonnehtii kyseisen pääluvun otsikon ilmaisulla *Special Features*. Todellisuudessa luvun anti on huomattavasti kunnianhimoisempi ja samalla antoisampi – vankka ja kestävä perustus myöhemmille tutkimuksille ja laajemmille vertailuille.

Jo johdannosta käy ilmi, kuinka vaikea tutkimusaihe on jo sen takia, ettei siitä ole olemassa ainuttakaan Suomen aluetta käsittelevää ja kysymyksenasettelun kannalta relevanttia edeltäjää (saman voinee toki todeta myös lähimaiden kohdalta). Siksi kaiken lähtökohta on pohdinta siitä, miten ja millä perusteilla erilaisia esineitä ja maastossa olevia kohteita voidaan tulkita liittyvän ortodoksisen kulttuuriin. Historiallisen ajan metalliset ikonit ja ortodoksinen muotoilutavan mukaiset riipusristit lienevät melko selväpiirteisiä asioita. Sen sijaan asuinpaikkojen keramiikan tarkastelu nostaa esiin monenlaisia ongelmia eikä yksiselitteisiä vastauksia ole helppo esittää. Sitä paitsi miten luonnehtia paikkaa, jossa on sekä läntisen (katolinen tai luterilainen) että itäisen uskon jälkiä? Tässä on onneksi ainakin paikoin jäljellä muisti- ja muuta tietoa esimerkiksi ”venäläisistä” hautapaikoista samoin kuin kappelinpaikoista (tsasouna tai säässynä).

Erilaisia mahdollisuuksia selvittää näitä kysymyksiä antaa johdannon alaluku, jonka aihepiirinä on Venäjällä, Virossa ja Skandinaviassakin tapahtunut ortodoksisen kulttuurin arkeologisten muinaisjäännösten ja esineiden tutkimus. Huolimatta tiivyydestään se antaa hahmotuksen ja hyvän taustan Suomessa tapahtuneelle tutkimukselle. Varsin uskottavasti tutkimuksen historia Laakson mukaan jakautuu täällä kolmeen jaksoon, nimittäin 1800-luvun jälkipuolisko, vuosisata hiljaisuutta ja systemaattinen nykyaikainen tutkimus. Voi sanoa jaon jossain määrin modifioiden istuvan moneen (tai valtaosaan) muuhunkin osa-alueeseen sitä arkeologian kenttää, jonka etuliitteenä on ilmaisu ”historiallisen ajan” tai sitä ajallisesti ohuemmin ”keskiajan”. Samalla jako on heijastus maailmanhistorian poliittisista muutoksista ja mullistuksista viimeisten lähes puolentoistasadan vuoden ajalta. Suomessa traumat 1900-luvun kahden ensimmäisen vuosikymmen ajalta sekä vuosilta 1939–1940 ja 1941–1944 ovat jossain muodoissa edelleen olemassa eivätkä niitä heikennä nykyvuosien

venäläisen ulkopoliitiikan aggressiivisuuden ja arvaamattomuuden voimistuminen. Arkeologian yhteisö ei ole politiikan ulkopuolella.

Edellä mainittu keramiikka-aineisto on eräs kiintoisimpia tutkimuksen sektoreita. Tekijä pohtii laajasti niin sanottua Itämeren (alueen) keramiikkaa, *Baltic ceramics*, jota Ruotsissa erityisesti Mats Roslund väitöskirjassaan (2001) käsitteli eri näkökulmista. Laakso tuo erittäin ansiokkaasti esiin ne ongelmat jotka liittyvät Roslundin ja muiden tutkijoiden aineistoa myöhempien vaiheiden (esim. 1600-luku) samankaltaiseen, slaavilaiseen saviastia-aineistoon. Viimeistä sanaa hän ei siitä voi sanoa – toki esimerkiksi Johanna Enqvist on tuonut kysymykseen huomattavan kiinnostavia näkökulmia – ja on ilmeistä, että tämän vaikeasti käsiteltävän arkeologisen kokonaisuuden tutkimiseen tarvitaan tulevaisuudessa uutta väittelijän kaltaista sinikästä ja oivaltavaa tutkijaa.

Väitöskirjan pääluvut 3 ja 4 keskittävät käsittelyn Uukuniemeen lähiympäristöineen ja itse Papinniemen hylättyyn kyläpaikkaan. Siihen johdattaa perusteellinen, mutta tiivis aikaisemman historian käsittely alkaen paikallisen kivikauden vanhimmasta vaiheesta ja jatkuen varhaismetallikauden, rautakauden ja keskiajan kautta uuden ajan alkupuolelle. Varsinkin seudun rautakauden löydöt ovat hyvin vähäiset ja vaikeasti tulkittavat viitaten enemmän tai vähemmän täydelliseen asumattomuuteen. Mutta, kuten monessa muussakin paikassa, paleoekologiset tutkimukset vaativat muutamaan tulkintojä. Uukuniemi-hankkeen piirissä Teija Aleniuksen vuonna 2001 Kirkonkylän Kirkkolammesta keräämät ja analysoimat siitepölynäytteet – joskaan eivät Papinniemen kyläpaikan välittömässä läheisyydessä vaan noin kahden kilometrin päässä siitä – osoittavat maankäytön olemassaolon jo ennen Kristuksen syntymää edeltävällä ajalla, kun taas rukiin, humalan ja hampun viljelystä on jälkiä noin vuoden 300 jKr. tienoilta lähtien. Pysyvän asutuksen tekijä varovaisesti arvioi Kirkkolammen ympäristössä alkaneen

merovingiajan ja viikinkiajan taitteessa. Sittemmin, 1500-luvun jälkipuoliskolta eteenpäin näyttää kaskeaminen vähentyneen peltoviljelyksen tieltä, kuten Alenius ja Laakso tuloksia tulkitsevat. Tämä kehityskulku istuu hyvin Veijo Saloheimon 1977 esittämään kirjallisten lähteiden perusteella tekemään tulkintaan Laatokan Karjalan alueen histori-ankehityksen muutoksista.

Uukuniemellä on arkeologien pureskeltavana sama silmiinpistävä ristiriita kuin monella muulla alueella: ”perinteinen” arkeologinen aineisto tai oikeastaan sen puuttuminen tai niukkuus törmää yhteen luonnontieteen tuottamien tulosten kanssa. Minulle tuottaa suurta tyydytystä jäljellä olevan elämäni aikana seurata tämän ristiriidan erilaisten selitysmallien muotoutumista, mukautumista ja evoluutiota uusien kenttätutkimusten tuottamien uusien lähdeaineistojen saatossa. Toivon siihen myös historioitsijoiden lähtevän mukaan, nykyistä vakavammin ja aikaisempaa syvemmin aineistoon ja sen ongelmiin perehtyen. Heillä, samoin kuin esimerkiksi maaperätutkijoilla, on erilaisiin lukkoihin osa avaimista, jos niihin vain jaksetaan ja siten uskalletaan tarttua – hyvin raskasta ja pitkäkestoista perustyötä se tulee olemaan.

Papinniemen asuinpaikka on arkeologisesti erittäin kiinnostava, ja siitä saadut tutkimustulokset pioneerityötä alalla. Kaivauksia voitiin vuosien varrella tehdä useissa kohdissa laajaa aluetta, mutta tulevaisuuden tutkimuksille löytyy runsaasti tilaa, mahdollisuuksia ja haasteita. Turun yliopiston arkeologian oppiaineen kaivaukset Museoviraston Rakennushistorian osaston tuella antoivat perustan, jolta on hyvä ponnistaa.

Rakennuksen pohjista voitiin kaivaa yksi kokonaisuudessaan. Ennen kaivausta merkit siitä näkyivät röykkiönä, joka jo tuolloin tulkittiin lieden tai uunin paikaksi – vieläpä hyvin erikoiseksi, kuten Kristiina Korkeakoski-Väisänen perustellusti argumentoi 2002. Talon pystyttämisaika voitiin määrittellä tarkasti aikaisintaan vuoteen 1566 tai muutama vuosi siitä eteenpäin. Se näyttää vajaan sadan

vuoden kuluttua tuhoutuneen tulipalossa – ehkä Ruotsin ja Venäjän välisen sodan 1656–1658 aikana. Vuonna 1882 kerätyn muistitiedon ja kaivauksissa löytyneiden useiden uskonnollisten esineiden perusteella väittelijä tulkitsee rakennuksen olleen papin virallinen asunto. Kysymyksessä olisi siis pappila, ja jos näin on, joutuu panemaan merkille, kuinka samankaltainen se on ollut kuin talonpoikien asumukset Suomessa uuden ajan alkupuolella ja tietysti keskiajalla. Eri asia ovat sitten luterilaisen kirkollisen kulttuurin pappilat, joita koskeva arkeologinen tutkimustyö on ilo todeta näinä aikoina olevan käynnissä (Hanna-Maria Pellinen), mutta joista on jo varsin varhaisiakin kirjallisia tietoja (ks. esim. Gunnar Suolahden ja Eero Sappisen tutkimukset). Pappien asuinpaikkojen tutkimukset tulevat luultavasti huomattavalla tavalla muuttamaan ja muovaamaan käsityksiämme asumisen kulttuurista Suomessa aivan historiallisen ajan alkuajoista lähtien.

Myös kylään oleellisesti kuuluneen hautapaikan tutkimus on tuonut esille kiintoisia ja ennen tuntemattomia asioita. Killisen lähes 140 vuotta sitten tekemät varovaiset havainnot yksinkertaisista hautakivistä osoittautuivat paikkansa pitäviksi. Nämä merkit niin idän kuin lännen uskon suomalaisilla alueille – toki myös muualla – olisivat hyvin kiinnostava erityistutkimuksen paikka. Tätä kirjoittaessani luin Juha Ruohosen tuoreen blogin (24.10.2016) Kaarinan Ravattulan Ristimäen kalmiston tutkimuksista ja sieltä äsken löytyneestä mahdollisesta kivisestä hautamerkistä. Potentiaalisen aineiston määrä siis kasvaa ja työ odottaa tekijäänsä.

Papinniemen hautausalueen hautojen kokonaismääräksi arvioitiin kenttätutkimusten aikana peräti noin 700, mutta niistä voitiin tutkia määrärahojen niukkuuden takia vain puolentoistakymmentä. Tulokset olivat mitä kiinnostavimpia muun muassa hautakolikkoineen. Myös kasteristejä, joiden suuren henkilökohtaisen uskonharjoituksen merkityksen olemassaolosta muun muassa 1500–1600-luvun ortodokseille äskettäin

edesmennyt kirkkohistorian huippututkija Pentti Laasonen huomauttaa Johannes Gezelius nuoremman kulttuurivaikutusta käsittelevässä tutkimuksessaan, löydettiin mutta toisaalta myös esineettömiä hautoja – ehkä osa kasteristeistä oli tehty orgaanisesta aineesta, kuten luusta tai sarvesta?

Samalla tavalla ainakin toistaiseksi ainutlaatuisena kohteena Suomen arkeologian historiassa on kylän kirkonpaikka, Kirkkokallio, jota paljastettiin maaperältään hyvin vaikeissa olosuhteissa osa. Mitä ilmeisimmin rakennus on palanut ehkä edellä mainitun sodan aikana. Osa kohteesta on vielä tutkimatta, mutta jo nyt on olemassa hyvin kiinnostava aineisto, jota voidaan verrata tulevaisuudessa muihin arkeologisesti tutkittaviin ortodoksisen kulttuurin kirkonjäännöksiin vanhemmilta ajoilta. Lars Petterssonin tutkimuksellisesti ja tutkimushistoriallisesti mittaamattoman arvokas jatkosodan aikainen kenttätutkimus ja sen jalostuminen kahdeksi laajaksi akateemiseksi volyymiksi vuonna 1950 on viimein saamassa vankkaa uutta aineistoa kehityksen uusiin askeliin.

Ville Laakson väitöskirja on perusta, jolle on hyvä rakentaa ortodoksisen kulttuurialueen myöhempää arkeologista tutkimusta.

Markus Hiekkanen

Kirjoittaja on professori, vuodesta 2014 eläkkeellä Helsingin yliopiston taidehistorian opiaineen yliopistonlehtorin toimesta.

mar.hiekkanen@gmail.com

* Kirjoittaja on julkaissut sarjassa *Scandinavian Journal of History* nro 41, 2016, väitöskirjasta arvostelun, jonka näkökulmat ja painopisteet eroavat käsillä olevasta arvostelusta.

Bibliografia

- Alenius, T. & Laakso, V. 2006. Palaeoecology and Archaeology of the Village of Uukuniemi, Eastern Finland. *Acta Borealia* 2/2006: 145–165.
- Enqvist, J. 2002. Polvijärven Sotkuman karjalainen keramiikka. *SKAS* 4/2002: 26–34.
- Korkeakoski-Väisänen, K. 2002. Röykkiöstä leukauniksi. *SKAS* 3/2002: 2–13.
- Laasonen, P. 2009. Vanhan ja uuden rajamaastossa. Johannes Gezelius nuorempi kulttuurivaikuttajana. *Historiallisia Tutkimuksia* 245. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 210. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Pellinen, H.-M. 2015. Pappilan ja kirkkorakennuksen suhde Suomessa keskiajalla ja uuden ajan alussa. *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja* 105 (2015): 15–38.
- Pettersson, L. 1950. Die kirchliche Holzbaukunst auf der Halbinsel Zaonež'e in Russisch-Karelien. Herkunft und Werden. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, Finska Fornminnesföreningens Tidskrift* LI.
- Pettersson, L. 1950. Äänisniemen kirkollinen puuarkkitehtuuri. Aineiston esittely. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, Finska Fornminnesföreningens Tidskrift* L.
- Roslund, M. 2001. *Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300*. Vetenskapssocieteten i Lund, Lund.
- Ruohonen, J. 2016. Kaivaukset jatkoajalle: viimeisenä päivänä yllätyslöytö! Blogi 24.10.2017. Ravattulan Ristimäki -hanke. <http://www.ravattula.fi/blogi.htm>.
- Saloheimo, V. 1977. Asutuksen kasvun rajat. Taloluvun kehitys ja sen tekijöitä Laatokan-Karjalassa 1500–1764. *Joensuun korkeakoulu. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja* 27. Joensuun korkeakoulu, Joensuu.
- Sappinen, E. 1985. Pohjois-Pohjanmaan maa-seutupappiloiden rakennukset 1600-luvun lopulla. *Kansatieteellinen arkisto* 34.
- Suolahti, G. 1912. *Suomen pappilat 1700-luvulla*. WSOY, Porvoo.